

Välineitä tiedon määrittelyn ja oikeuttamisen ongelmiin

Jouni Huhtanen

Lammenranta, Markus. (2022). *Johdatus tieto-oppiin*. Gaudeamus. 318 sivua.

Pitkän uran Helsingin yliopiston tutkijana tehneen teoreettisen filosofian dosentin Markus Lammenrannan *Johdatus tieto-oppiin* (2022) tarttuu epistemologian klassisiin kysymyksiin. Teos käsittelee pääasiassa alan perinteisiä ongelmia aloittaen tiedon perusmääritelmistä ja edeten tämän jälkeen tiedon saavuttamisen, oikeuttamisen ja normatiivisuuden kysymyksiin saakka. Keskeiset ongelmat koskevat hyväksyttävän tiedon luonnetta sekä uskomusten oikeuttamisen ja järkevyyden ehtoja.

Koska oikeutus ja järveys ovat normatiivisia käsitteitä, tietopopia pidetään yleisesti normatiivisena tutkimusalana. Näin tekee myös Lammenranta. Teos ei tutki sitä, mitä uskomme (tai tiedämme), vaan sitä, mitä meidän tulisi

uskkoa. Tähän liittyen on syytä lisätä, että Lammenrannan tutkimuksen perustavana lähtökohtana on pyrkimys tarkastella ainoastaan niin sanotun propositionaalisen tiedon perimmäistä luonnetta. Propositionaalisella tiedolla ymmärretään nimensä mukaisesti propositioneihin kohdistuvaa tietoa eli sellaista tiedon lajia, jonka perustana ovat selväräjaiset todet tai epätodet väitelauset. Tämän lisäksi tieto voi kohdistua suoraan johonkin objektiin, kuten henkilöön tai paikkaan, tai taitoon ja osaamiseen, mutta näitä tiedon lajeja ei Lammenrannan teoksessa kuitenkaan käsitellä.

Niin ikään työssä ei pohdita niin sanottuja totuusteorioita kovin laajasti muuten kuin osana tiedon oikeuttamisen periaatteita. Lammenranta painottaa totuuden eri asteita ja pohtii monia tiedon ja epäilyn välisiä kysymyksiä – erityisen valaiseva tässä suhteessa on muun muassa Jumalan olemassaolon luonnetta painottavien teististen, ateististen ja agnostisten käsitysten tarkastelu. *Johdatus tieto-oppiin* ei kuitenkaan ole laaja tieteenfilosofinen tai menetelmällinen tutkimus, vaan sen tavoite on huomattavan paljon maltillisempi. Teoksen perimmäisenä tavoitteena on tarjota lukijalle helppo ja selkeä tietopaketti tietoteorian klassisista ongelmista unohtamatta alan viimeaikaisia keskusteluja.

Tässäkin on tehtävää riittävästi suhteellisen suppean johdanto-teen tarpeisiin. Teoksen etuna on se, että se tarjoaa moniin ai-

kaisempiin tutkimuksiin verraten hienojakoisemman asteikon tieteellisten uskomusten analysoimiseksi. Nykyaikaisessa tieteellisessä ja yhteiskunnallisessa keskustelussa erilaiset arvot ja arvostukset törmäävät toisiinsa, mutta näiden perusta ei ole aina mustavalkoisissa joko-tai-asetelmissä. Kaikkia uskomuksia ei voi suoralta kädeltä hylätä tai hyväksyä niiden ilmeisen totuudellisuuden perusteella. Esimerkiksi uskomus ilmaston lämpenemisestä ja väitelauseen $2+2=4$ totuudellisuudesta vaativat erilaisista suhtautumista asian perusteisiin. Kumpikin väite täyttää totuudellisuuden vaatimuksen (ensin mainittu empiirisen tutkimuksen nojalla, jälkimmäinen muotonsa perusteella *a priori*), mutta monen mielestä vastaanottaja voi olla jälkimmäisestä vakuuttuneempi kuin ensin mainitusta.

Vastaus Agrippan ongelmaan

Lammenrannan uutta teosta voi verrata hänen aikaisempaan epistemologiasta laatimaansa teoksen *Tietoteoria* (1993). Teosten keskeinen ero on siinä, että aikaisemman alkupuoli sisältää huomattavan laajan selostuksen skeptismin historiasta. Vastaavanlaista ei sisälly nyt julkaistuun teokseen, mutta teokset sisältävät muuten huomattavan samankaltaisia ja lähinnä Immanuel Kantin, David Humen ja René Descartesin ajattelusta lähteviä epistemologisia painotuksia. Kummankin teoksen pääpaino on

tiedon määrittelyn ja oikeuttamisen historiallisissa esimerkeissä.

Lähtökohtaisesti suhteellisen selvän eron teosten välille muodostaa kuitenkin se, että *Johdatus tieto-oppiin* sisältää Agrippan ongelman kutsutun oikeuttamisen periaatteen ja huomattavan laajan selostuksen sen korjaamisesta. Kyseinen ongelma nojaa kolmeen virheargumenttiin, joiden avulla on perinteisesti pyritty oikeuttamaan uskomuksia. Ensimmäinen näistä on äärettömyyksiin jatkuva päättelyketju (infinittismi), joka pyrkii oikeuttamaan väitteen tarjoamalla kullekin sen selitykselle aina uuden selityksen siten, että lopputuloksena on päättämätön argumenttien ketju. Toisen ongelman muodostaa kehäpäätelmä (kehäinen koherentismi), jossa kaksi laadullisesti samanarvoista väittämää oikeuttavat toistensa olemassaolon. Kolmatta ongelmaa edustaa tilanne, jossa perusteiden ketju päättyy ei-oikeutettuun uskemukseen (wittgensteinilainen kontekstualismi).

Yksi tapa ratkaista nämä ongelmat on perustaa oikeuttaminen sellaisiin fundamentaaliuskomuksiin, joiden olemassaolo ei vaadi perusteekseen muita uskomuksia. Fundamentalismia puolustetaan tyypillisesti sillä, että se tarjoaa ainoan uskottavan ei-skeptisen vastauksen Agrippan ongelmaan. Koska ääretön, kehämäinen ja epäoikeutettu uskomukseen nojaava perusteiden ketju eivät pysty oikeuttamaan uskomuksia, täytyy olla peruskokemuksia, joihin perusteiden ketju päättyy. Lammenranta erottaa fundamentalismista kaksi alamuotoa, joista ensimmäisen muodostaa infallibilismi eli radikaali fundamentalismi. Tätä kantaa on edustanut puhtaimmillaan Descartes, jonka mukaan ajattelevan subjektin olemassaoloa ja ajattelukykyä ei ole

mahdollista epäillä. Väite perustuu uskumukseen, jonka mukaan kyseiset peruskokemukset ovat erehtymättömiä ja siten perusteltuja kaiken tiedollisen oikeuttamisen lähtökohtana.

Toinen fundamentalismin alamuoto on fallibilismi eli maltillinen fundamentalismi. Kyseisen kannan mukaan peruskokemusten ei tarvitse olla erehtymättömiä: ne eivät siis takaa omaa totuuttaan ja voivat näin olla epätosia. Radikaalin fundamentalismin ongelma on siinä, että sen täytyy rajoittaa kontingentteja propositioneja, jotka ovat satunnaisesti esiin nousevia mahdollisuuksia, koskevat peruskokemukset aistikokemuksia koskeviksi uskomuksiksi, koska vain tällaiset uskomukset näyttäisivät voivan olla erehtymättömiä. Maltillisella fundamentalismilla on se etu puolellaan, ettei sen tarvitse rajoittaa peruskokemuksia koskemaan subjektin omia mentaalisia tiloja. Koska se ei vaadi peruskokemukselta erehtymättömyyttä, peruskokemuksiksi voidaan hyväksyä normaalit havaintokokemukset, jotka koskevat ulkomaailman olioita ja tapahtumia. Koska meillä on ulkomaailmaa koskevia peruskokemuksia, emme tarvitse ongelmallista päättelyä mielestä ulkomaailmaan.

Fundamentalismin lisäksi toisen perustavanlaatuisen ratkaisun oikeuttamisen ongelmaan tarjoaa koherentismi eli koherenssiteoria. Opin mukaan ei ole olemassa mitään etuoikeutettua peruskokemusten joukkoa, joka toimisi perustana muiden uskomusten oikeuttamiselle, vaan kaikilla oikeutetuilla uskomuksilla on samanlainen oikeutuksellinen asema. Kaikkien uskomusten oikeutus riippuu tällöin kokonaisuudessaan henkilön uskomusjärjestelmästä. Uskomus on toisin sanoen oikeutettu, jos ja vain jos

se on koherentti suhteessa muihin uskomuksiin. Tämä oikeuttaminen ei ole kuitenkaan kehämäistä, sillä oikeutus ei siirry kehässä uskumuksesta toiselle, vaan järjestelmän sisäinen koherenssi oikeuttaa siihen kuuluvat uskomukset itsessään.

Miten uskomuksemme syntyvät?

Edellä esitetyt tekijät ovat merkittäviä pohdittaessa yksittäisten propositionien asemaa tiedon muodostuksen prosessissa, mutta kyseisten päättelymallien lisäksi tutkimus tarttuu hieman laajempaan teoreettisiin perusteisiin määritellessään tiedon perimmäistä luonnetta. Lähtökohtaisesti tärkeän osakokonaisuuden tässä suhteessa muodostaa naturalistisen tieto-opin nimellä tunnettu oppirakennelma, joka pitää todellisuutta luonnonkaltaisena kokonaisuutena. Tällöin kaikki olemassa oleva on osa luontoa eikä luonnon ulkopuolella ole mitään, ei esimerkiksi Jumalaa, sielua tai abstrakteja olioita, kuten lukuja tai Platonin ideoita. Tästä seuraa, että erilaisten filosofisesti kiinnostavien ilmiöiden, kuten tiedon, intentionaalisuuden, tietoisuuden ja arvojen, täytyy olla osa luontoa sikäli kuin ne ylipäätään ovat olemassa.

Naturalismin mukaan edellä mainitut tiedon, intentionaalisuuden, tietoisuuden ja arvojen kaltaiset tekijät tulee pystyä analysoimaan ja selittämään viittaamalla luonnollisiin olioihin, ominaisuuksiin ja tosiasioihin eli sellaisiin seikkoihin, joita esiintyy luonnossa ja joita luonnontiede tutkii. Tiedon ja oikeuttamisen käsitteillä ei ole tässä ajattelutavassa juuri minkäänlaista asemaa, vaan niiden sijaan huomio tulee kiinnittää pelkästään siihen, miten uskomuksemme syntyvät. Tätä yhdysvalta-

laisen Willard Van Orman Quinen (1908–2000) vaatimusta on pidetty yleisesti turhan jyrkkänä. Siinä missä perinteinen tieto-oppi tutkii sitä, miten aistikokemus voi oikeuttaa uskomuksemme maailmasta, Quinen naturalistinen tieto-oppi tutkii sitä, miten kokemus tai pikemminkin aistiärsytys aiheuttaa uskomuksemme ulkomaailmasta.

Ongelman ratkaisemiseksi on tarjottu maltillisempaa naturalistista tieto-oppia, jonka tavoitteena on ollut säilyttää tieto ja mahdollisesti oikeuttaminen keskeisenä tutkimuksen kohteena, mutta pyrkiä samalla analysoimaan ja selittämään ne naturalistisesti. Perinteisesti tämä tiedon ja oikeuttamisen luonnollisia ehtoja ja niiden täytymistä tarkasteleva linja on pyrkinyt yhdistämään luonnontieteellisen ja tieto-opillisen lähestymistavan toisiinsa. Tunnetuin kyseisen maltillisen linjan edustaja on yhdysvaltalainen Alvin Goldman (s. 1938), jonka mukaan tieto ja oikeutus eivät riipu hallussamme olevasta todistusaineistoista vaan siitä, miten uskomuksemme ovat syntyneet ja miten ne yhdistyvät todellisuuteen. Tätä tutkiessaan tieto-oppi tarvitsee empiirisen tutkimuksen ja erityisesti kognitiivisen psykologian ja kognitiotieteen apua.

Oikeuttamisen perusteet

Edellä esitetyt teoriat nojaavat ajatukseen, jonka mukaan tiedon luotettavuus muodostaa välttämättömän ehdon oikeuttamiselle. Jos luotettavuus ei ole välttämätön tai riittävä ehto, voidaan huomiota suunnata oikeuttamisen sisäisiin ja ulkoisiin perusteisiin. Ensin mainittuja on kutsuttu internalistisiksi, ja niiden lähtökohdanna on pyrkimys oikeuttaa uskomus uskojan

sisäisillä tekijöillä. Näillä ymmärretään seikkoja, joista havaitsija on tai pystyy olemaan tietoinen ja joihin hänellä on reflektiivinen pääsy. Teorian kannattajien on luonteavaa ajatella, että oikeutus vaatii evidenssiä tai hyviä tiedollisia perusteita. Evidenssi ja tiedolliset perusteet ovat jotain, joka puhuu uskomuksen totuuden tai epätohtuuden puolesta. Jotta evidenssi oikeuttaisi uskomuksen, sen pitäisi olla jollain tavalla uskojan saatavilla tai hallussa.

Tälle saatavuudelle on perinteisesti tarjottu kolmenlaista ratkaisua: kartesiolainen radikaali fundamentalismi, fenomenaalinen konservatismi ja koherentismi. Ensin mainitussa ajattelutavassa evidenssi muodostuu havaitsijan omia kokemuksia koskevista tosiasioista ja oikeuttaa näitä kokemuksia koskevat introspektiiviset uskomukset. Fenomenaalisen konservatismin mukaan evidenssi muodostuu näyttämistiloista eli sellaisista havainnon kautta avautuvista tiedollisista näkymistä, jotka ovat ilmeisiä havaitsevalle subjektille. Näistä poiketen koherentismi rajaa evidenssin edellä esitettyjen menettelytapojen mukaisesti henkilön uskomuksiin eikä vaadi tuekseen samanlaista suoraa aistihavaintoa.

Kyseisille opeille vastakkaisen kannan muodostava eksternalismi perustuu käsitykseen, jonka mukaan oikeutus ei riipu niinkään havaitsijan sisäisistä uskomuksista vaan pikemminkin uskomuksen suhteesta todellisuuteen. Nykyinen tietoteoria painottaa kahdenlaisia eksternalistisia teorioita, evidentialisia ja ei-evidentialisia. Tyypillinen ei-evidentialinen teoria on Goldmanin prosessireliabilismi, jonka mukaan oikeutus ei riipu evidenssistä vaan uskomuksen synnyttäneen psykologisen prosessin luotettavuudesta. Sekä

psykologisten prosessien luonne että niiden luotettavuus ovat ulkoisia tekijöitä, joista havaitsija ei ole reflektiivisesti tietoinen. Luotettavuuden ulkoisuutta korostaa se, että se riippuu psykologisten prosessien synnyttämien uskomusten totuudesta. Goldmanin mukaan kognitiotieteen tehtävä on auttaa näiden tekijöiden luonteen selvittämisessä.

Eksternalismin evidentialisen teorian mukaan oikeutus riippuu evidenssistä, joka voi muodostua täysin tai osittain ulkoisista tosiasioista. Käsitys nojaa yksilön havaintokykyyn ja pyrkii yhdistämään havainnot reflektioon ja liittämään internalismin ja eksternalismin hyvät puolet toisiinsa. Evidenssi voi toisin sanoen muodostua täysin ulkoisista tosiasioista, mutta subjektin täytyy tietää nämä tosiasiat. Tätä teoriaa näkyvästi puolustanut englantilainen Timothy Williamson (s. 1955) katsoo evidenssin muodostuvan kaikesta niistä asioista, jotka subjekti pystyy tietämään. Käsitys väljentää internalistista pääsyvaatimusta korvaamalla reflektiivisen pääsyn tiedollisella pääsyyllä ja olettamalla, että evidenssin perustana on reflektiivisen tiedon sijaan kaikki tietoaimes.

Ongelmana tiedon lähteet

Edeltävien teknisten kysymysten asianmukainen määrittely vaatii vielä niiden suhteuttamista tiedon lähteisiin. Lähtökohteisesti esimerkiksi internalistiset teoriat rajaavat lähteet havaitsijan sisäisiin tekijöihin, kun taas infallibilismi vaatii lähteiltä erehtymättömyyttä ja reliabilismi luotettavuutta. Kysymys on merkittävä, sillä eri oikeuttamisteoriat suhtautuvat lähteisiin laadullisesti eri tavoin. Lammennan mukaan lähteet voidaan

jakaa ainakin seuraaviin: havainto (tieto ulkomaailmasta), introspektion (tieto omista mielentiloista), järki (tieto välttämättömistä to- tuuksista), päättely (päätelty tieto), muisti (tieto menneisyydestä ja aikaisemmin opitusta), testimonia (muiden sanaan perustuva tieto), uskonnollinen kokemus (tieto Jumalasta) ja moraalinen intuitio (tieto moraalisisista tosiasioista).

Keskeisen ongelman muodostaa se, millä perustein mitäkin lähettä voidaan pitää tähdellisenä tietämisprosessissa. Esimerkiksi radikaalin fundamentalismin mukaan vain introspektion ja järki ovat perustavia tietolähteitä. Kaikissa muissa lähteissä oikeutus ja tieto perustuvat päättelyyn uskomuksista, jotka perustuvat introspektion ja järkeen. Radikaali fundamentalismi johtaa helposti muita lähteitä koskevaan skeptisismiin, koska on vaikea löytää hyvää tapaa päätellä omaa mieltä koskevista introspektiivisistä uskomuksista mielen ulkopuolelle. Mikäli tällaista päättelytapaa ei löydy, ulkomaailmaa koskevia lähteitä, kuten havaintoa, testimoniaa, uskonnollista kokemusta ja moraalista intuitiota, ei voi pitää tiedon todellisina lähteinä.

Maltillinen fundamentalismi tarjoaa ongelmaan käytännössä paremman ratkaisun. Koska se ei vaadi tietolähteiltä erehtymättömyyttä, se voi sallia useita perustavia lähteitä – introspektion ja järjen lisäksi muun muassa havainnon, induktiivisen päättelyn, muistin ja testimonian. Se voi hyväksyä perustavaksi tiedonlähteeksi jopa uskonnollisen kokemuksen – sikäli kun tieto Jumalasta ei vaadi Jumalan olemassaolon todistamista. Teistinen evidentialisti voi ajatella, että Jumalaa koskevien uskomusten ei tarvitse perustua päättelyyn ja argumentteihin vaan niiden to-

disteeksi riittävät uskonnolliset kokemukset sellaisinaan.

Tieteellisessä mielessä muita järjestelmiä uskottavamman tavan oikeuttamiselle tarjoaa koherenssi, jonka mukaan ainoa tiedon ja oikeutuksen lähde on päättely. Uskomusten väliset päättely- ja koherenssisuhteet synnyttävät oikeutuksen. Muilla lähteillä on oikeutuksen ja tiedon suhteen merkitystä ainoastaan, jos subjektin metakokemukset näiden lähteiden luotettavuudesta voivat lisätä uskomusjärjestelmän koherenssia. Lähteiden asemaa on kuitenkin lopulta vaikea määrittellä, koska osaan lähteistä sisältyy selviä metafysisiä ongelmia: esimerkiksi ateisti kiistää Jumalan olemassaolon, minkä myötä hän kiistää myös Jumalaa koskevat tosiasiat (tiedon), ja nihilisti kiistää arvojen ja moraalisten tosiasioiden olemassaolon. Molemmat tavat päätyvät skeptisismiin, koska Jumalan tai moraalisten tosiasioiden olemassaolon kiistäminen johtaa näitä tosiasioita koskevan tiedon kiistämiseen.

Johdatus tietoppiin sisältää kaksitoista lyhyehköä lukua, jotka valaisevat tiedon mahdollisuuden sekä tietämisen keinojen ja varmuuden ongelmia huomattavan moni-ilmeisesti. Teos ei etene välttämättä aina kovin syvällisiin yksityiskohtiin, mutta monipuolisuus on sen vahvuus. Se soveltuu tästä syystä erittäin hyvin sekä yliopistolliseksi tietokirjaksi että jokaiselle alan perusteista monipuolisesti kiinnostuneelle lukijalle. Teos sisältää viitteiden, asia- ja henkilöhakemiston sekä lähdeluettelon lisäksi lyhyen teoslistan, josta jokainen aiheesta kiinnostunut löytää vaatimustasolleen sopivaa lisälukemista. *Johdatus tietoppiin* ei ole alan merkittävin teos, mutta se on keskeinen kotimaisen keskustelun avaajana, sillä valtaosa alan perusteista on julkaistu ainoastaan

englanniksi. Varsinkin aloittelijan on hyvä lukea perustiedot ensin suomeksi ja hakeutua vasta sen jälkeen vaikeampien englanninkielisten tutkimusten pariin. ■

Lähteet

LAMMENRANTA, M. (1993). *Tietoteoria*. Gaudeamus.